

XIX. Yüzyılda Kurumlaşma ve Hastahaneler 1

Gönül Güreşsever Cantay*

Özet

Osmanlı Türk Devleti'nin Batılılaşma adı altında başlattığı kurumlaşma hareketi, esasen 1703'lerden başlayan batı tarzının uygulamasının gelenekçi yapılaşmadan ayrılarak, devlet eliyle oluşturulan kurumlar vasıtasıyla gerçekleştirilmesi 19. yüzyılın ilk yıllarından başlamıştı. Ancak bu kurumlaşmalar bir bütün halinde olmayıp, ihtiyaca bağlı olarak zaman içinde ve birer birer gerçekleştirilebildiğinden kurum yapılaşmaları koordineli bir bütün olarak gerçekleştirilememiştir.

Bu bildiri içeriğinde 19.yüzyıldaki kurumlaşma dikkate alınarak yapılan sağlıklı ilgili sultanî külliyelerden Bezm-i Alem Valide Sultan Vakıf Guraba Hastahanesi'nin özellikleri ve İstanbul Tıp Fakültesi bünyesindeki Mimar Kemalettin'in projelendirdiği yapılaşma belirlenmeğe çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Devlet-i Ali Osman, kurumlaşma, darüşşifa, hastahane

Institutionalization in the XIXth Century and the Hospitals 1

Abstract

The institutionalization movement that began in the Ottoman Empire in 1703 in the name of westernization, created new institutions that differed from the traditional Ottoman institutions. This was re-launched by the state institutions in the first years of 19th century. It could be said that these institutions wasn't established as a whole in an organised way. It could only be realized one by one as needs arose through the passage of time gradually.

This article is concerned with the royal sanitarian complexes built within the context of the 19th century institutionalization, the properties of Bezm-i Alem Valide Sultan Vakıf Guraba Hospital and the structuring projected by Mimar Kemalettin within Istanbul Medical Faculty.

Keywords: the Ottoman State, institutionalization, hospital

* Prof. Dr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Emekli Öğretim Üyesi, İstanbul/Türkiye
g.cantay@hotmail.com

Tıbbi olayların yaşandığı yapı birimleri hastahane (darüşşifa) ve tıp medreseleri olmuştur. Türk mimarisinin bir yapı şekli olarak gelişmiş olan darüşşifalar medreselerin plan şemalarının en önemli örnekleri arasında yer almışlardır.

İlk defa medrese eğitiminin Büyük Selçuklu veziri Nizam-ül Mülk tarafından düzenli bir şekilde konulması, çok sayıda medrese yapısının adına inşa edilmiş olması, vakıf sistemi içinde devletin desteğini de açıklamaktadır.

19.Yüzyıla gelinceye kadar inşa edilmiş olan darüşşifa yapılarının Nizamiye medreselerinin bilimsel hiyerarşisini aratmayan bir şekilde işlevlerini sürdürdükleri bilinmektedir. Gerçi Osmanlı döneminde sultanî külliyeler bütünlüğünde bulunan darüşşifa ve tıp medresesi yapılarının, bulunduğu külliyenin plan bütünlüğünde önemli bir bölümü işgal etmiş olması kadar, teorik öğretimin tıp medresesi ile uygulamalı eğitimin ve hastaya hizmet sunumunun birlikte gerçekleştirildiği darüşşifa yapılarının ayrı ayrı ancak organik bir bütünlük içinde yer alıyor olması, bize tıp eğitim-öğretim-hastaya hizmet sunumunun organik bağına da göstermektedir. Tıp öğretim-eğitiminin usta-çırak yöntemli olması, bu yapısal birlikteliği bir ölçüde zorunlu da kılmıştır.

Osmanlı Türk Devleti'nin 18.yüzyılda değişmeye başlayan batı ile ilişkileri, Osmanlı Devleti'nin maliyesinin bozulması nedenlerinden en önemlisi olan batıdaki toprak kayıplarına bağlı olarak vakıf gelirlerinin azalması veya tamamen kaybedilmiş olması, külliye bütünlüğü içinde yer alan tıp medrese ve darüşşifalarının da malî durumunu bozmuş ve darüşşifa yapıları A n a - dolu ve İstanbul'da bakımsız ve işlemez duruma gelmiştir. Daha çok 19. yüzyıldan başlayan "Bimarhane" adıyla bu yapıların tanımlanmasının asıl nedeni de bu durumları olmalıdır. Deprem ve yangınların verdiği zararlar da eklenince yapıların ve sağlık hayatının ne kadar düşündürücü bir durum aldığı daha kolay algılanabilmektedir.

Osmanlı Türk Devleti'nin "Batılılaşma" adı altında başlattığı kurumlaşma hareketi, esasen 1703'lerden başlayan batı tarzının uygulanmasının gelenekçi yapılaşmadan ayrılarak, devlet eliyle oluşturulan kurumlar vasıtasıyla gerçekleştirilmesi 19. yüzyılın ilk yıllarından başlayabilmişti. Ancak bu kurumlaşmalar bir bütün halinde olmayıp ihtiyaca bağlı olarak, zaman içinde ve birer birer gerçekleştirilebildiğinden, kurum yapılaşmaları bir bütün olarak oluşturulamamıştır.

Günümüzde 19.yüzyıla ait kurumsal yapılaşmanın örneklerini konu alan araştırma ve çalışmalar da yüzyılın başından başlayan bir bütünlük ve değerlendirme göstermek yerine parça parça çalışılmış ve çalışılmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti Devletimiz'in Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'ndeki belgelerin tasnifini başlatarak, arşiv belge bilgilerine ulaşılmaya başlanılan yaklaşık son on yıllık çalışmalar, önceki araştırma ve inceleme yayınlarının

bazılarında mühendis-mimar-müteahhit üçlüsündeki ilişki dahi yok sayılarak, 19.yüzyılın ikinci yarısındaki bir inşaat şirketinin sahiplerinin tümünün Osmanlı Türk eserlerini yaratan-yapan mimarlar silsilesinin oluşturulduğu yayınlar dahi yapılmıştır.¹

İşte bu bildiriye 19.yüzyıldaki kurumlaşma dikkate alınarak, inşa edilen sağlıkla ilgili sultanî iki sağlık külliyesinden erken tarihli olan birinin yapısal özelliklerin belirlenmeğe çalışılacaktır.

Sağlık eğitim-öğretim hizmetlerinin gerçekleştirileceği binalar ile sağlık hizmetinin sunulacağı hastahane yapılarının, gene askerî yapıların ki, bunlar kışla yapıları olarak inşa edilecektir. Bu yeni şekillenme sürecinde ihtiyaçlara cevap verecek yapılaşmanın nasıl inşa edileceği, bu yapıların mühendislik- mimarlık bilgisiyile donanımlı kimselerin yetiştirilmesi ihtiyacını doğurduğu hemen anlaşılmalıdır. Bunun için de devlet ileri gelenleri bu ihtiyacı giderecek okulları oluşturma çabasına girmiştir.²

Sultan I.Mahmut yeniçerilere göre devlete daha sadık olup, sarayın koruma askerleri olan hasekilerle Üsküdar'daki **Humbarahane** (demirci, dökümcü ocağı) efradından bazı kişiler alınarak h.1147/m.1731 yılında “**Mühendishane**” adıyla ilk okulu tesis ettirmişti ki, bu okulun öğrencileri **Bostancı Ocağı** efradından seçilenlerden oluşturulmuştur. Ancak yeniçerilerin bu okula cephe aldıkları öğrenildiğinden, okul kapatılmıştır.

Sultan I.Abdülhamit 1757 de **Tersane**'de **Mekteb-i Bahriye**'yi inşa ettirerek başına da riyaziyeci **Gelenbevî İsmail Efendi**'yi tayin ediyor. Bu okul da bir gelişme gösteremiyor.

Sultan III.Selim tahta geçtiğinde kara ve deniz askerlerinin düzeni, savaş tekniklerinin öğretilmesi amacıyla Enderun ağalarının uygun olan gençlerinden ve az sayıdaki mühendislerden oluşan öğrencilere, bilim sahibi öğretmenlerden oluşturulan kadro ile **Eyüp**'deki **Bahariye Sayfiye-i Hümayunu**'nda “**Mühendishane-i Sultanî**” adıyla kurulan okulun resmî açılışını da bizzat yapıyor. Burada öğrencilerin riyazî ve hikmet biliminde yetişmelerinden sonra bu okul **Humbaracılar Ocağı**'na bağlı olarak, müstakil ve yeni inşa edilen binasında “**Mühendishane-i Berri Hümayun**” adıyla 1794 de açılıyor. **Bahrî Okulu**'nun da inşaatı genişletilip, yönetim şekli de değiştirilerek, Mühendishane-i Berri ile öğretim programı da birleştirilip, Bahrî öğrencilerinin kalfalarıyla birlikte haftanın iki günü Mühendishane-i Berri Hümayun'da ders görmeleri sağlanıyor. **Bu durum ve bu kurumların nizamnamelerinin birlikte yer alması, her iki**

1 Pars Tuğlacı, *Osmanlı Mimarlığında Batılılaşma Dönemi ve Balyan Ailesi*, İstanbul, 1981.

2 Osmanlı devlet teşkilâtına bağlı olarak Hassa Mimarlar Ocağı'nın varlığı ve işleyişi için bkz. Şerafettin Turan, “Osmanlı Teşkilatında Hassa Mimarları”, Ankara, *Tarih Araştırmaları Dergisi*. cilt I, sayı 1, 1963, s.159-202.

okulun (Bahri ve Berri) Humbaracı Ocağına bağlı bulunması, her iki mühendishanenin birleştirilmesi oluyor.

Mühendishane-i Sultanî'nin kuruluşunda ekseriye yabancı dil bilen, bilim sahibi olup, eserleriyle tanınan Kıvrımlı Büyük Hüseyin, meşhur İshak, **Abdurrahman, Sakıp, Yahya** ve Ömer efendiler öğretim kadrosunu oluşturmuştur. Anlaşılacağı üzere Mühendishane-i Sultanî'ye öğretmen ve öğrenciler "**Mimar Ocağı**"ndan alınmıştır.³ **Mühendishane-i Sultanî**'nin kuruluşuna ait **Kanun**'da belirtildiği gibi, **ders programlarında devlete ait yapı işlerinde, askeriyeyle ait istihkâm işlerinde, bina keşiflerinde bu okuldan yetişecek mühendis-mimarların istihdamı kanuna bağlanmıştır.**⁴

1807 yılına kadar Sultan'ın Fransa'dan getirttiği mühendislerin eğitime tabi tutulan mimar halifeler arasından **Selânikli hafız Mehmet Emin Efendi, Seyyid Mustafa Edendi, Ali Rıza Efendi, Mehmet Rasim Efendi ve Seyyid Abdülhalim Efendi** 19. yüzyılın ilk yarısında başmimarlık makamına yükselmişlerdir. Bu süreçte mimar ağaların gelirlerinin düzenli olmayışı, keşiflerde yolsuzluklara neden olmuş, Ocak düzensizliği yaşanmış ve bu durum **Sultan II. Mahmut** (1808-1839) döneminde de devam etmiştir.⁵ 1826 Yılında yeniçeri Ordusu'nun kaldırılması ve devletin yeniden yapılandırılmasının çalışmaları sürecinde mimarlık teşkilatının sorunları da ele alınarak, saray teşkilatına bağlı olarak çalışan hassa **Mimarlar Ocağı**'nın **mevcut yapısıyla başlatılmış olan kurumsallaşma içinde ihtiyaçlara cevap veremeyeceği gerekçesi ile kaldırılır.** Mimarlar Ocağı'nın görev ve sorumlulukları 1831 yılında birkaç kuruma dağıtılır.

Osmanlı Devleti genelinde yapı ve inşaa işlerini organize edip yürütecek bir kurum olarak 1831 yılında "Ebniye-i Hassa Müdürlüğü" kurulur. Bu müdürlük 1849 da Nafia Nezareti'ne bağlanarak "**Ebniye Muavinliği**" adını alırsa da, 1852 yılında bu muavinlik de kaldırılarak yerine Ticaret Nezareti'ne bağlı "**Ebniye Meclisi İdaresi**" kurularak, 1866 yılından itibaren de Şehreminliğine bağlı Hendesehane bünyesinde işlevini sürdürür. Diğer taraftan Topkapı Sarayı'nda Hassa Mimarlar Ocağı'nın alt birimi olan Tamirat Ambarı da 1831 yılındaki düzenlemeyle "**Ebniye-i Miriyye Tamirat Müdürlüğü**" ismini alır ve 1863

3 Cemal Bora, "Mühendishane-i Sultaninin tesis ve tedrisata başlamasına aid üçüncü Sultan selim'in Fermanı 1794" *Mimarlık*, Sayı 5-6, 1982, s.17-18, "*İlk mimarlık okulunun kuruluşuna gelince bunun temeli 1700 yıllarının başlangıcı olup, "Mimarlar Ocağı"dır.* Ayrıca bkz. Cemal Bora, *Mimarlık*, Sayı 181, 1984, s. 8-9.

4 Bora, *a.g.m.*, s.18, süt.1. Mühendishane-i Sultaninin tesis ve küşadını amir Selim Han-ı Salis Ferman-ı Sultan. "Aslı Mühendishane-i Berri Hümayun Kütüphanesi'nde mahfuz bulunan bu ferman daire-i bahriye tedrisat şubesinin fermanı saniyi iktiran eden müzekkeresi üzerine tabedilmiştir". (yay.Tarih Encümeni) 1328/1912.

5 Selman Can, "XIX.Yüzyılda Osmanlı Mimarlığı'nın Teşkilât Yapısı ve Balyanlar", 23-26 Kasım 2006, Dolmabahçe Sarayı'nda yapılan "*150 Yılda Dolmabahçe Sarayı Uluslararası Sempozyumu*"na sunulan bildiri.

yılından sonra “**Ebniye-i Seniyye İdaresi**” adıyla devam eder.

Babiâli’de 4 kasım 1831 tarihinde toplanan mecliste “**Ebniye Hassa Müdürlüğü**”nün kurulması kararlaştırıldığında Hassa başmimarı **Seyyid Abdülhalim Efendi** mimarlıktaki bilgi, beceri ve başarısıyla Ebniye müdürü görevine getirilir. **Ebniye Müdürlüğü’nün görevleri yapılacak resmî binaların planlarının hazırlanması, keşfinin yapılması ve inşaat aşamasında denetimlerin yapılması olarak belirlenmiştir. Özel inşaatlar için de planlarını kontrol etmek uygun olup-olmadığını belirleyerek red veya tasdik etmektir.** Ebniye Müdürlüğü’nün ilk çalışma yeri müdürün evi olmuş, ancak mimarların çalışabilmesi için ilk yapı ise Eminönü, Yeni Cami avlusunda, daha önce **Asâkir-i Mansure Hazinesi Binası**’nın bir bölümünde ve 1839 da binada onarım yapılarak, yanına bir ahır da ilave edilerek çalışılmıştır. 1848 yılında müdürlüğün bünyesinde “**Ebniye Meclisi**” kurularak, reisi aynı müdür, üyeler ise başarılı mimar halifeler ve yapı işlerini bilen bir kaç üst rütbeli devlet görevlileri arasından seçilerek oluşturulur. Ebniye Müdürlüğü görevini üç dönem Seyyid Abdülhalim Efendi, iki dönem Mühendis Abdülhalim Efendi yürütür. 1829’a kadar görev yapan Seyyid Abdülhalim Efendi yerini Şumnu’da askerî binaların inşaatını tamamlayan Mühendis Abdülhalim Efendiye bırakır.⁶ Ebniye Meclisi’nin 16 Kasım 1858 de “muavinlik” unvanı kaldırılmıştır. Yaşanan usulsüzlükler sonucunda, **8 Eylül 1861** de hazırlanan bir **Nizamname** ile Ebniye Meclisi çatısı altında çalışmak üzere **Ebniye Müdürlüğü** yeniden kurulur ve **23 Eylül 1861 tarihli irade** ile çalışacak görevliler tespit edilir, bu düzenleme ile çalışan ve **1866 yılından itibaren de çalışmaları salnamelerde yer alan Ebniye Müdürlüğü Şehreminliği içinde Hendesehane’ye bağlı olarak Osmanlı Devleti’nin sonuna kadar çalışmalarını ve varlığını sürdürür.**

Topkapı sarayı içinde Şehreminliği kontrolünde çalışan Tamirat Ambarı’nın kaldırılarak “**Ebniye-i Miriye Tamirat Müdürlüğü**” nün kurulmasıyla da yeni görev sorumluluklarıyla devam ederse de mimarlık ve yapı bilgisinden yoksun kişilerin atanmasıyla bu kurum da bozulur, 1863 de kaldırılarak “**Ebniye-i Seniyye İdaresi**”olarak yeniden tesis edilir. **18 Eylül 1891 tarihli layihada görevleri “padişahın iradesi ile yapılması istenen her türlü binaların inşası ile saray ve kasırların bakım ve onarımını gerçekleştirmek” olarak belirlenir.** Osmanlı

6 Can, *a.g.m.*, Seyyid Abdülhalim Efendi ile Mühendis Abdülhalim Efendi’nin Ebniye Müdürlüğü görevleri ve inşaa faaliyetleri hakkında BOA. belgelerine dayanarak verdiği bilgiler ile kurumların kuruluş, işleyiş, maddi problemleri, yolsuzluklar gibi tespitleri için bkz.; yazarın “Arşiv Belgeleri Işığında Bir Ermeni Mimar: Serkis Balyan”, 3-6 Mayıs 2006 tarihlerinde Ankara Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat fakültesi Sanat tarihi bölümü, ‘*Prof. Dr. H. Örcün Barışta’ya armağan, “X. Orta Çağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları sempozyumu*’na sunulan bildiri ile “Yıldız Hamidiye Camii’nin İnşası ve Mimarına İlişkin yeni Bilgiler”, *Prof. Dr. Nurhan Atasoy Armağanı*’na sunulan bildiri. *Sanat tarihi Yıllığı*, Sayı 17’de yer alacak makale.

Türk Devleti'nin sonuna kadar varlığını değişen koşullarıyla sürdüren **Ebniye-i Seniyye İdaresi, 17 Haziran 1920 tarihli kararname ile maliye hazinesine bağlanır.**

19.Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin kurumlaşmada yaşadığı başlıca üç problem;

1. Mühendis, mimar ve uygulamacı eksikliği,
- 2.Yürütücü devlet kurumları
- 3.Açık eksiltme (Münakasa sistemi) olarak, belirlenmektedir.

Osmanlı Devleti'nin 19.yüzyıl boyunca yaşadığı hızlı değişim sürecinde bina inşa ve onarımlarında Ebniye Meclisi'nin teşkilatlanmasından sonra uygulamaya konulan açık eksiltme sisteminin değiştirilerek, yapıların inşasındaki prosodür değişikliğiyle **“ihale sisteminin”** tercih edilmesiyle, başlıbaşına ve tüm süreçte yaşanan, birbiri ardına olumsuzluklar içeren durumlar meydana gelmiştir.

İhale sisteminde İnşa edilmesi istenen yapının plan ve projeleri Ebniye Müdürlüğü'nce hazırlandıktan sonra tahmini imalat bedeliyle ihaleye çıkarılır. Belirlenen bedel üzerinde en düşük fiyat teklifini veren müteahhide yeterlik belgesi (mezuniyet pusulası= o işi yapabilirlik) ve bir kontrat ile iş teslim edilirdi. Bu işi üstlenici (müteahhit) için arşiv belgeleri **“kalfa”** terimini kullanmaktadır.⁷ 19.Yüzyıl öncesi aynı terim rum, ermeni teba için kullanılıyordu.⁸

18.Yüzyılda ihtiyaç duyulmaya başlayan kurumların başında, 1731 yılında **“Mühendishane”** kurulmuş olması bize **ihtiyaca yönelik binaların inşaa için mühendislere ihtiyaç duyulduğunu da göstermektedir.** Ancak bu kurumlaşmaya karşı çıkan yeniçeri teşkilatı olması nedeniyle ki, S.III.Selim'in başlattığı okullaşma hareketini askeri teşkilatı lağvederek kurduğu **Nizamı Cedit Teşkilatı**'yla 1826 yılında hız kazandırabilecektir. Bu yıllarda Balkanlardaki savaş durumu sonucu yaralı askerler, göçler, çiçek, kolera salgınları, gibi sağlıkla ilgili sorunların yoğun bir şekilde yaşanıyor olması, özellikle sağlıkla ilgili yapılara duyulan ihtiyacın ölçüsünü de açıklar. İşte **1831 de Ebniye-i Hassa Müdürlüğü'nün kurulması ihtiyaç duyulan askerî, eğitim ve sağlık yapıları gibi önemli binaların plan-projeli ve kontrollü olarak inşa edilmesini sağlayacak kurumdur.**

Gerçi 17. yüzyıl boyunca daha önceki darüşşifalar ve tıp medreselerinde hizmetler sürdürülmüş, ancak Türk tıbbında batılılaşma hareketleri de bir ölçüde başlamıştır. Özellikle batının rönesansı doğunun aleyhine derin uçurumlar açmış, yalnız deney ve gözleme değer veren metotlu batı yeni durumuyla belirlenmiştir.

7 Can, *a.g.m.*, s. 5 vd.da Serkis Balyan'ın Sultan Abdülaziz'in desteğiyle 1873 yılında kurduğu “Şirket- Nafia-i Osmani” ile ilgili bilgiler.

8 Ö.L Barkan, *Süleymaniye Camii ve İmareti İnşaatı (1550-1557)*, c.1-2, Ankara, 1972.

1683 Viyana yenilgisinden sonra Osmanlı Devleti'nde başlayan gerilemenin ilâcı olarak **Tanzimat** ortaya atılmıştı. Osmanlı hekimlerinin lâtince, fransızca, italyanca gibi batı dillerini öğrenme arzular da 17. yüzyılda başlamış, 18. yüzyılın ikinci yarısında batı kaynaklarından yapılan çevirilerin artmış, kahve, kinin, ipekakuana gibi droglar ile cıvanın frengi tedavisinde kullanılması gibi yenilikler, batılılaşmanın tıbbî alandaki belirleyici kanıtları olmuştur.

19.Yüzyılda iki büyük Türk hekimi de 18. yüzyılda hızlanan modern tıp akımının ülkemizde yerleşmesini sağlamışlardır. **Hekim Şânizade Mehmet Atullah Efendi** ile **Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi** çiçek aşısı, firengi tedavisi, fizyoloji ve tabiat tarihi çevirileriyle batılılaşma akımına hizmet ederken, **Sultan III.Selim** ve **Sultan II.Mamud**'u da modern tıbbiye kurmaya hazırlamışlardır.

19.Yüzyılın bilgin hekimi Şânizade **Mehmet Atullah Efendi**'nin italyanca ve lâtinceden çevirdiği **Miyar ül-Etibba**, **Teşrih** ve **Fizyoloji** eserleri ise 1820 yılında ilk basılı tıp eserlerimiz olmuştur. Böylece **14 Mayıs 1827, çarşamba günü İstanbul'da ilk modern tıbbiye kurulmuştur.**

15 Haziran 1826 da Yeniçeri teşkilâtını lağveden **Sultan II.Mahmud** (1808-1839) yeni modern Türk Ordusu'nu kurmaya çalışırken diğer taraftan da sağlık kuruluşlarının tesisine başlamış, yeni bir askerî tıp okulu, cerrahhane ve bir çok askerî hastahaneler kurulmuştur. Fakat İstanbul'da 1826' daki kolera salgını, 1843 deki çiçek salgınları gibi durumlar yeni büyük ve sivil bir hastahanelerin kurulması gereğini ortaya koymuştur.

Sultan Abdülmecid'in annesi **Bezmiâlem Valide Sultan**, İstanbul'da Yeni Bahçe Çayırında "**Bezmiâlem Guraba-i Müslimin Hastahanesi**", "**Valide Sultan Hastahanesi**", "**Bezmiâlem Hastahanesi**", "**Gureba-i Müslimin Hastahanesi**", "**Vakıf Guraba Hastahanesi**" ve günümüzde "**Bezm-i Alem Vakıf Üniversitesi**" adıyla işlevini sürdüren hastahanelerin inşaatını 1840 yılında başlatıp, 1847 yılında çalışmaya başlamasını gerçekleştirmiştir. Bu yapıyla birlikte darüş-şifa adıyla anılan sağlık yapıları "**hastahane**" adıyla anılmağa başlamıştır.

İşte bu çalışmada 19. yüzyılda yaşanan değişimlere bağlı olarak gerçekleştirilen **okullaşma**⁹ ve inşâî **kurumlaşma** kadar **1839 Tanzimat Fermanı** sonucu değişen **mülkiyet kanunu**, **hukuk sistemi** gibi bağlayıcı değişikliklerin yaşama geçirilmesi, Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü ve sosyal hayatının devamlılığını amaçlayan değişimler sürecinde, inşa edilen sağlık yapıları çeşitliliği

9 Gönül Güreşsever (Cantay), "Türklerde ve Türkiye'de Tıp Eğitimi Tarihi", *İstanbul Tıp Kurultayı 25-30 Eylül 1977*, İstanbul, İ.Ü. İstanbul Tıp Fakültesi Yayını, 1977, T. Özer Engin, *Vakıf Guraba Hastanesi*, İstanbul, 1964, s.1-7, Bezmi Alem Valide Sultan Vakıf Guraba Hastanesi Yayını Bedi N.Şehsuvaroğlu-A.E.Demirhan-G.G. Cantay, *Türk Tıp Tarihi*, Bursa, 1984. Gönül Güreşsever (Cantay), *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifalar (Hastahaneleri)*, Ankara, 1992.

(sultanî hastahaneler, gureba hastaneleri, belediye hastahaneleri, askeri hastahaneler) içinden biri, **Vakıf Gureba Hastahanesi** kurumlaşmaya bağlı olarak ve günümüze ulaşan görsel belgeleriyle değerlendirilecektir.

Neden bu hastahane külliyesi bu bildiri içeriğini oluşturdu ?

Vakıf Gureba Hastahanesi 1831 yılından sonra **Ebniye-i Hassa Müdürlüğü**'nün kurulmasından ve **Tanzimat Fermanı**'ın da kabulünden sonra inşa edilmiş hastahanedir.¹⁰ Ancak vakıf Gureba Hastahanesi'nin **Vakfiyeleri** vardır. Bu vakfiyeler Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Vakfiye Arşivi'nde 634 Nolu Defter'in 83. sahifesinde 13. sıradan başlayarak, 123. sahifesinde 26. sırada kayıtlı vakfiye metinleri ile kaydedilmiş bulunmaktadır.¹¹(r.2)

634 Nolu Defter'in 113. sahifesinde 24. sırada kayıtlı olan İstanbul'da "Bezm-i Alem valide Sultan Vakfına ait h.1263/m.1846-7 tarihli zeyl vakfiye olarak kayıtlı vakfiye metninden de anlaşılacağı gibi, bu zeyl vakfiyenin hastahane külliyesinin asıl vakıf metni olduğu ve Evkaf müfettişi Seyyid Mehmed Saadeddin ibni's Seyyid Mehmed Hamid tarafından tescil edilen vakfiye, Darbhane-i Amire Nazırı ve Sultan'ın kethüdası Seyyid Mehmed Tahir Efendi'nin huzurunda ve Darbhane'deki makam odasında mütevellî tayin edilmiş olan Zekeriya Vahdeti Efendi (ki, vakfiye ve eklerinin hukukuna vakıftır) ve Evkaf Muhasebesi'nden verilen İlmühaber üzerine ki, bu ilmühaberde "Büyükşehir **istanbul**'da **Yeni Bahçe Çayırı** bitişiğinde, **etrafında "Baltacı Odaları" diye bilinen askerî binalar, konaklar (menziller) ve Ebubekir Bostanı ve yolla sınırlı dört köşe toplam 58 bin 308 zira** arsa, ayrıca S.Mustafa Han (III.Mustafa) evkafından 3661 zira yer, Keyvanzade, Zeyneb Kadın ile helvacıbaşı İskender Ağa'dan toplam 600 zira yer, merhum Mustafa Ağa Vakfı'ndan 487 zira yer her birine altışar kuruş verilerek, ayrıca Bayezid-Han-ı Veli Vakfı'ndan bölünerek (ifraz edilerek), **bu çeşitli vakıflardan alınan yerlerin toplamı 13.560 zira olup, bu yerlerin karşısında yola varılan yere kadar** boyu 110 zira, eni 12 zira olan **1320 zira büyüklüğündeki yer** (toplam 14.880 zira yer) **hastahane** külliyesinin müstemilatı ile birlikte inşa edildiği yer olarak, **alanı ve sınırlarını belirlemiştir**. Gene bu vakfiye metninde, mütevellinin isteği üzerine mallarının vergisi ve giderleri ile bina ve inşasına muvaffak oldukları müstemilât ve kanalla üç masura akar suyun (ma-i leziz) hastahane ve bitişiğinde Cami-i şerifi, hastahanenin girişinde eşsiz bir kârgir hamam ile dokuz dükkânın ve Cami-i şerif arkasında ağaç dikilmiş bahçenin dikili ağaçları-

10 Gönül Güreşsever (Cantay), "Bezm-i Alem Valide Sultan Vakfiyesi'nden Edindiğimiz Bilgiler (1256/1840-1269/1852-3)", *2010 Vakıf Medeniyeti İstanbul*, Ankara, 2011, s.124-131; Gönül Güreşsever (Cantay), "Fetih ve Site Üniversiter Eğitim-Öğretim", *Cumhuriyet'in 80. Feth'in 550.Yılında İstanbul'a Armağan*, İstanbul, 21.Yüzyıl Eğitim ve Kültür Vakfı, 2004, s. 9-22.

11 Gönül Güreşsever (Cantay), Bezm-i Alem Valide Sultan Vakfiyesi'nden edindiğimiz bilgiler", *2010 Vakıf Medeniyeti İstanbul*, Ankara, 2010 Vakıf Medeniyeti İstanbul Yılı ve Vakıflar Haftası Etkinlikleri, 2011, s.124-131.

nın, hastahane külliyesinin vaziyet planını verircesine belirlenmesi gibi, hastahane külliyesinin o günkü yolla olan ilişkisini de açıklar. Hastahane külliyesinin Yeni Bahçe çayırı üzerinde mevcut yola bağlı olarak yapı sıralamasıyla inşa edildiğini, hatta bu yol üzerindeki çeşmenin de külliye yapıları gibi mevcut yolun aynı kenarında inşa edilmiş olması, yolun karşı sınırında her hangi bir yapılaşmaya yer verilmemiş olması kadar, arazinin coğrafi yapısının da üst yerlerin (günümüzde İstanbul Tıp Fakültesi binaları ile Diş hekimliği binasının) Vakıf Gureba Hastahane Külliyesi'ne **ait olmadığını açıklar.**(r.3,4,5,6,7,8,9)

Vakfiye'nin bize sağladığı birinci kaynaktan bu bilgiler dışında Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde biri 273 diğeri 283 no'da bulunan iki plan paftaları hastahaneye ilâve edilecek barakalarla ilgilidir.(

273 No'da bulunan plan çizimi 27 Kanunu evvel 1309 / 8 Ocak 1894 tarihli olup, ortada 20 yataklı dikdörtgen bir koğuş, iki başta ise ikiz merdivenle girilen ters dikdörtgen konumlu yapışık yapılar biçimindedir. Bu planın cephe çizimi maalesef başarılı değildir. İki yandaki hacımsal değerler ve üst örtü sistemi planla örtüşmez.

H.7 Haziran 1311/m.19 Haziran 1895 tarihli diğer bir planın varlığı, hastahaneye inşa edilecek "**Enome (Dinoma) ile barakanın planlarıdır**" ifadesi ile Bezm-i Alem Vakıf Guraba Hastahanesi'ne 19. yüzyılın sonlarında bir dinamo için ihtiyaç duyulduğunu ve gene ilâve olarak "**inşa edilecek barakalar**" ifadesiyle, hasta koğuşlarını içeren üçlü bir planın oluşturulduğu, anlaşılmaktadır. (r.16, 17)

Bu çizimlerde ölçek (mikyasa) bulunmamakta ise de her üç baraka planlamasının birbirinden farklı planlanmış olması ve ortadaki planda ayrıca bir merkezî planlı ameliyathane mekânının verilmesi, bu üç çizimin **uygulamadan çok tercih için** hazırlanmış olabileceğini düşündürmektedir. Diğer taraftan sağdaki planın dinamo planı yanında ters cephe konumuyla tekrarlanmış olması da bu olasılığı destekler.

Ne yazık ki, bu iki planın uygulanıp uygulanmadığını tespit etmek mümkün görülüyor. Ancak **hastahanenin ilk inşaatının kesin açılışının Mart 1847 tarihinde yapıldığı, ancak şartları belirleyen Vakfiye ile hastahaneye ait Dahiliye Nizamnamesi'nin aynı tarihli olması, hastahanenin 1243/m.1847 tarihinde hizmete başladığını açıklar.**¹²

Bezm-i Alem Valide Sultan'ın Guraba Hastahanesi ile ilgili ilk vakfiyesi 1256/1840 tarihlidir ve hastahane külliyesi inşa edilmeden önce inşa alanına

12 Bedi N.Şehsuvaroğlu, A.E. Demirhan, Gönül Güreşsever (Cantay), *Türk Tıp Tarihi*, Bursa, 1984, s.141-143; Nuran Kara Pilehvarian; "Vakfiyelerine göre Bezmialem Valide Sultan Yapıları", *2010 Vakıf Medeniyeti İstanbul*, Ankara, 2010 Vakıf Medeniyeti İstanbul Yılı ve Vakıflar Haftası Etkinlikleri, 2011, s.135-140.

su sağlamak amaçlıdır. Bu tarihten itibaren hazırlanan altı vakfiyenin ise inşaat sürecinde sürekli gelir oluşturulduğunu belgeyen durumlarıyla zeyl vakfiyeler olarak hazırlandığını, asıl vakfiyenin ise inşaatın tamamlanmasıyla 1263/1847 tarihinde hazırlandığının açık olmasına rağmen, bu tarihten sonra da hazırlanan h.1270/m.1854 tarihli vakfiye ile de Vakıfe'nin ölümünden sonra da “Yeni Bahçe tarafında diğer bahçe tarafında inşa edilen dükkânlar ve ahırlarla ilgili vakfın mahkeme kayıt defterindeki bilgiler, hastahane külliyesine gelir temin ettiğini belgelerken, “**diğer bahçe tarafında dükkânlar ve ahırlar**” ifadesi ile inşaat öncesi satın alınan yanyana iki bostan alanı içinde diğer bahçe ve içindeki yapılaşmaya işaret edilir.

Hastahane külliyesinin Yenibahçe çayırında inşasına karar verildiğinde, 4 kasım 1831 tarihinde kurulan Ebniye Hassa Müdürlüğü'ne getirilmiş olan **Seyyid Abdülhalim Efendi**, (Ebniye Müdürlüğü'nün görevleri yapılacak resmî binaların planlarının hazırlanması, keşfinin yapılması ve inşaat aşamasında denetimlerin yapılması olarak belirlendiğinden) **Bezm-i Alem Vakıf Guraba Hastahanesi planlarının hazırlanması Abdülhalim Efendi tarafından, inşaatın gerçekleştirilmesi de Darbhane-i Amire nazırı Tahir Bey tarafından yürütülmüştür**. Abdülhalim Efendi'nin batıdan getirilen mimar hocalarla yetişmiş olmasına rağmen, bu hastahane külliyesi planlamasında coğrafi topografyayı dikkate alarak ve yüzyıllarca Osmanlı mimarisinin özünü oluşturan cami merkezli killiyelerinden ayrılarak, hastahane yapısının ön plana çıktığı bir külliye planladığı, görülmektedir.(15,16,17) (Kareye yakın avlu etrafında işlevsel mekânların planlandığı hastahane görülen koğuş sistemi Osmanlı darüşşifalarından çok önce Amasya Darüşşifası (m.1308)'nda prototipini bulduğumuz, Osmanlı Klasik döneminde ise Haseki Darüşşifası (1550)'nda bulduğumuz koğuş mekânları planlamanın esasını oluşturmuştur. Bunun gibi hastahane bünyesinde bir hamam yapılaşmasına yer verilmesi de esasen Osmanlı dönemi darüşşifalarından Süleymaniye Darüşşifası (1553-9), Üsküdar Atık Valide Darüşşifası (1582-3) ile Sultanahmet Darüşşifası (1617-22)'nda çok önceleri yer alan hijyen ve tedavi işlevli yapı birimleri olmuştur. Cami ise artık külliye merkezinde işlevsel bir yapı birimi olarak hastahane bünyesi dışında, ancak hastahane ile organik bir bütünlük içinde ve önemi vurgulanarak inşa edilmiştir.(r.7)

Bezm-i Alem Vakıf Guraba Hastahanesi ilk onarımı 1864 tarihinde yapılmış, 8 ve 12.ci koğuşlara karşı olan koridor 1877 yılında çöktüğünde tekrar onarılmış, onarım sürecinde hizmete devam edilmiş (1877-78 Osmanlı-Rus savaşı sürmektedir), 1894 İstanbul Zelzelesinde hasar gören hastane külliyesi boşaltılarak hastalar Okmeydanı'nda acil olarak inşa edilen baraka hastahaneye taşınmış ve bir yıl süren bu onarım sırasında bazı işlevsel mekânlar da eklenerek, kandilliklerin yerine havagazi aydınlatma gerçekleştirilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin zor günler yaşadığı bu yıllarda Evkaf Nazırı Hayri Efen-

di (1910-1914) hastahane külliyesine yeni binalar eklenerek günün şartlarına uygun ve ihtiyaca yönelik bir yapılaşma isteği ise düşüncede kalmıştır.¹³

Bezm-i Alem Vakıf Guraba Hastahanesi, Bayrampaşa dere yatağının Vatan Caddesi'ne dönüşümünden sonra, 1963 yılında dış tedavisi için gittiğim bu hastahaneye cadde dışındaki sokakları halâ kurbağa larvalı gölcükler halinde, hastahänenin ise cephesinin bittiği yerde yolun bittiği durumda, gene İst.Tıp Fakültesinin arsası içinde Dış Hekimliği Fakültesi ile karşı sırasındaki binalar henüz yapılmamış olarak, coğrafyası da yol kotunun çok altında ve kendi halinde çalşan bir hastahane külliyesi hayatiyetini sürdürmekteydi. “Bezm-i Alem Vakıf Üniversitesi” adıyla bir **tıp üniversitesi** olarak da yaşayacaktır.

İ.Ü. İstanbul Tıp Fakültesi yapılaşması Mimar Kemalettin'in hazırladığı projeler doğrultusunda II.Meşrutiyet'ten sonra bu günkü arsa da uygulanmaya başlanmış da benzer plan kuruluşundaki altı binanın topografyaya bağlı olarak konumlanacağı şekilde uygulanacak yapılaşmanı sadece günümüze gelen çift kubbeli kuruluşuyla bir dönem üslubunu ifade eden yapısıyla biri uygulanmış bir diğeri ise eski kadın- doğum binası) ise yarım inşa edilebilmiştir. 1918 tarihli Necip Bey Haritası'nda da İst.Tıp Fakültesi arazisinde henüz mahalle ve sokaklar mevcuttur.(r.4)

Kaynakça

Barkan, Ö. L., *Süleymaniye Camii ve İmaretini İnşaatı (1550-1557)*, cilt 1-2, Ankara, 1972

Batur, A., “Bezm-i Alem Guraba-i Müslimin Hastanesi Ek Yapıları Mimar Kemaleddin Bey Tasarımları”, *2010 Vakıf Medeniyeti İstanbul*, Ankara, 2010 Vakıf Medeniyeti İstanbul Yılı ve Vakıflar Haftası Etkinlikleri, 2011, s.118-122.

Bora, Cemal, “Mühendishane-i Sultaninin tesis ve tedrisata başlamasına aid üçüncü Sultan Selim'in Fermanı 1794” *Mimarlık*, Sayı 5-6, 1982, s.17-18.

Bora, Cemal, (Başlıksız makale), *Mimarlık*, Sayı 181, 1984, s. 8-9.

Can, Selman, “XIX.Yüzyılda Osmanlı Mimarlığı'nın Teşkilât Yapısı ve Balıyanlar”, 23-26 Kasım 2006, Dolmabahçe Sarayı'nda yapılan *150 Yılında Dolmabahçe Sarayı Uluslararası Sempozyumu*'na sunulan bildiri.

Bora, Cemal, “Arşiv Belgeleri ışığında Bir Ermeni Mimar: Serkis Balyan”, *X.Orta Çağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*'na sunulan bildiri ile “Yıldız Hamidiye Camii'nin İnşası ve Mimarına İliş-

13 A. Batur, “Bezm-i Alem Guraba-i Müslimin Hastanesi Ek Yapıları Mimar Kemaleddin Bey Tasarımları”, *2010 Vakıf Medeniyeti İstanbul*, Ankara, 2010 Vakıf Medeniyeti İstanbul Yılı ve Vakıflar Haftası Etkinlikleri, 2011, s.118-122.

kin yeni Bilgiler”, *İ.Ü.E.F. Sanat Tarihi Yıllığı*, Ankara, 3-6 Mayıs 2006, Sayı 17’de yer alacak makale.

Cantay, Gönül Güreşsever, “Türklerde ve Türkiye’de Tıp Eğitimi Tarihi”, *İstanbul Tıp Kurultayı 25-30 Eylül*, 1977, İstanbul, İ.Ü.İstanbul Tıp Fakültesi Yayını, 1977.

Cantay, Gönül Güreşsever, *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifalar (Hastahaneleri)*, Ankara, 1992.

Cantay, Gönül Güreşsever, “ Bezm-i Alem Valide Sultan Vakfıyesi’nden Edindiğimiz Bilgiler (1256/1840-1269/1852-3)”, *2010 Vakıf Medeniyeti İstanbul*, Ankara, 2011, s.124-131.

Cantay, Gönül Güreşsever, “Fetih ve Site Üniversiter Eğitim- Öğretim” *Cumhuriyet’in 80. Feth’in 550. Yılında İstanbul’a Armağan*, İstanbul, 21.Yüzyıl Eğitim ve Kültür Vakfı, 2004, s.9-22.

Cantay, Gönül Güreşsever, “Bezm-i Alem Valide Sultan Vakfıyesi’nden edindiğimiz bilgiler”, *2010 Vakıf Medeniyeti İstanbul*, Ankara, 2010 Vakıf Medeniyeti İstanbul Yılı ve Vakıflar Haftası Etkinlikleri, 2011, s.124-131.

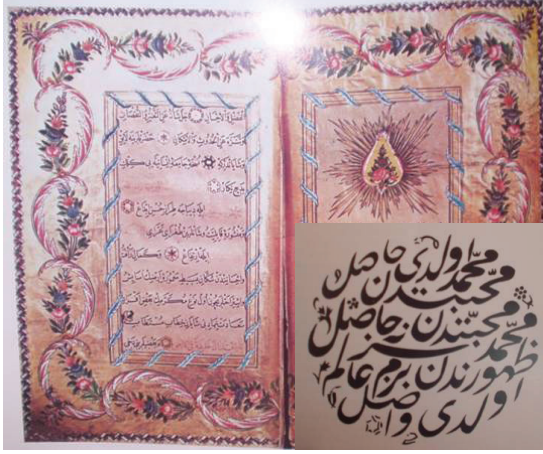
Engin, T. Özer, *Vakıf Guraba Hastanesi*, İstanbul, 1964.

Pilehvarian, Nuran Kara, “Vakfıyelerine göre Bezmialem Valide Sultan Yapıları”, *2010 Vakıf Medeniyeti İstanbul*, Ankara, 2010 Vakıf Medeniyeti İstanbul Yılı ve Vakıflar Haftası Etkinlikleri, 2011, s.135-140.

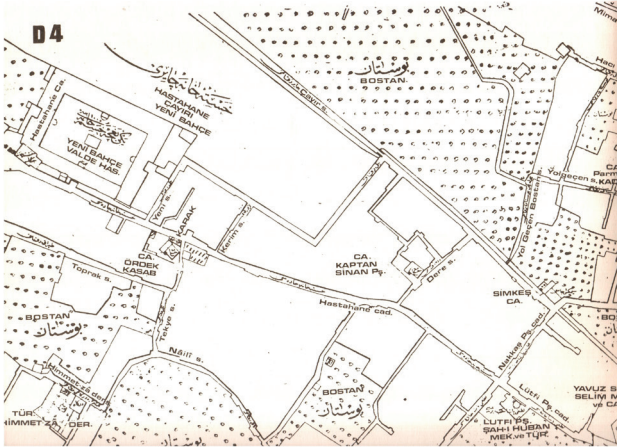
Şehsuvaroğlu, Bedi N.-Demirhan, A.E.-Cantay, Gönül Güreşsever, *Türk Tıp Tarihi*, Bursa, 1984.

Turan, Şerafettin, “Osmanlı Teşkilatında Hassa Mimarları”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt I, Sayı 1, Ankara, 1963, s.159-202.

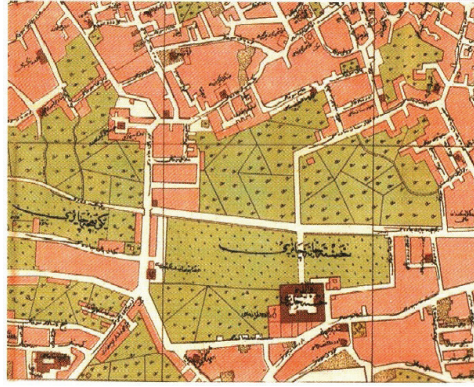
EK: XIX. Yüzyılda Kurumlaşma ve Hastahaneler 1 : Resimler

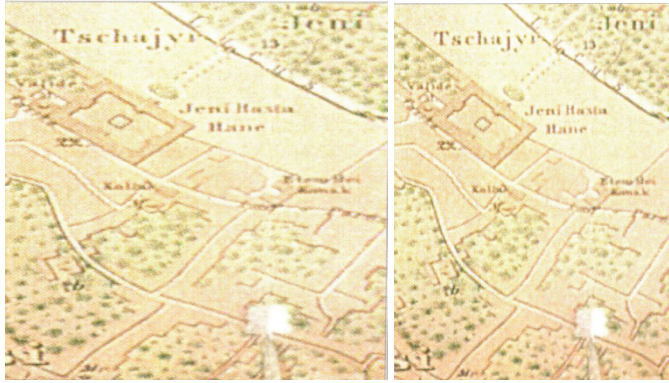
Resim 1: Bezm-i Alem Valide Sultan Vakfiyesi (V.G.M. Arş.Kasa No 11,Ankara)

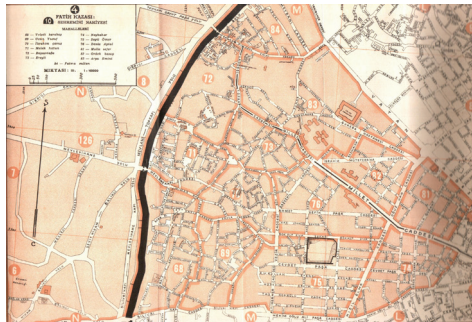
Resim 2: 1875 tarihli İstanbul haritasında Bezm-i Alem Valide Sultan Hastahanesi, (E.H.Ayverdi'den)

Resim 3: Şehremaneti Rehberi 1918, Necip Bey Haritası'nda Vakıf Guraba Hastahanesi.

Resim 4: Stolpe (1863) kent planında, Vatan cad. olan Yenibahçe çayır alanı-dere yatağı üzerinden karşıya bağlantı.

Resim 5: İstanbul 1934 tarihli Şehir Rehberi'nde Bezm-i Alem Vakıf Guraba Hastahanesi

Resim 6. Bezm-i Alem Vakıf Gureba Hastahanesi Vatan Caddesi tarafından görünüşü.

Resim 7. Bezm-i Alem Vakıf Guraba Külliyesi 'nde 2007'de çeşme ve cami onarımı. (H.Turhan Arş.)

Resim 8. Bezm-i Alem Vakıf Guraba hastanesi Yeni bahçe Çayırı'ndan (Vatan Caddesi'nden) görünüşü ve ekleri.

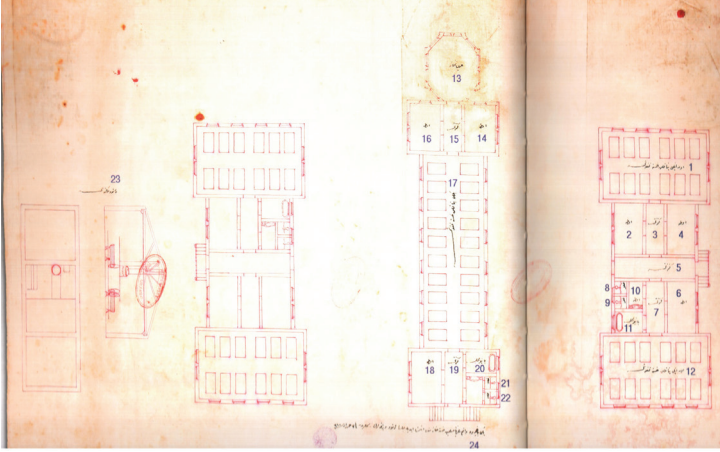
Resim 9: Bezm-i Alem vakıf Guraba hastahanesi girişi.

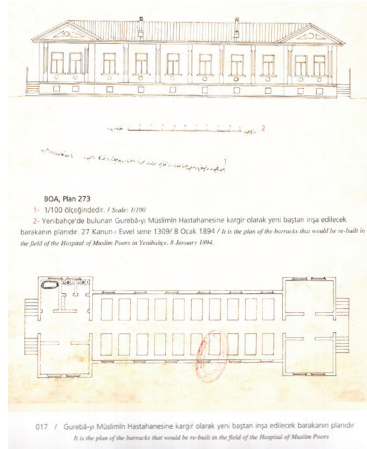
Resim 10: Bezm-i Alem Vakıf Guraba Hastahanesi kapı kitâbesi.

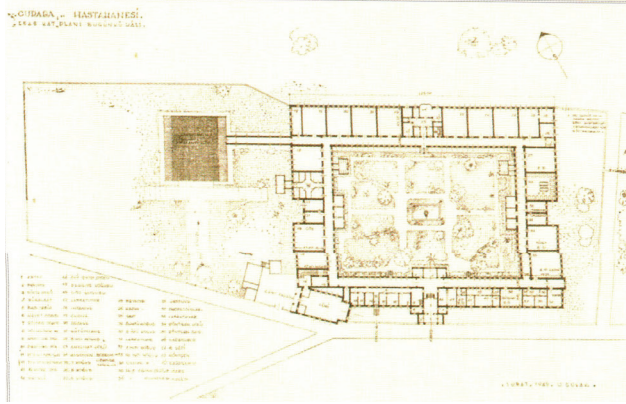
Resim 11: Bezm-i Alem Vakıf Gureba hastahane külliyesi çeşmesi.

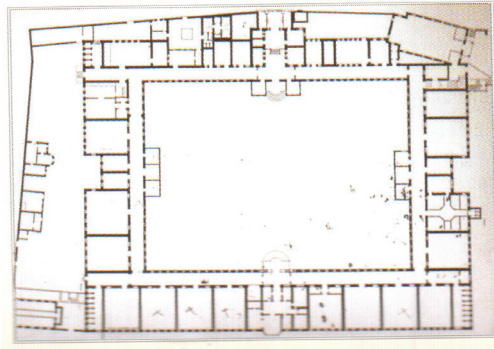
Resim 12: Bezm-i Alem Vakıf Guraba Hastahane külliyesinde inşa edilecek baraka ve dinamonun planları. (BOA.Plan 283.)(Son Devir Osm.Hast.leri, İstanbul 2008'den)

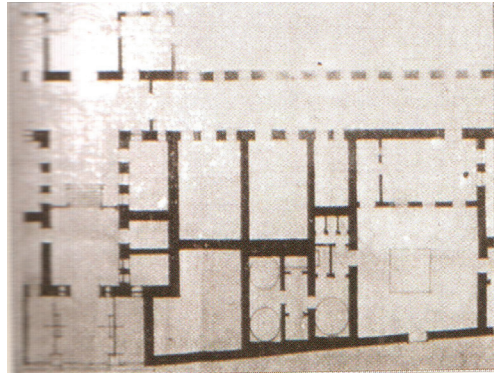
Resim 13: Bezm-i Alem Valide Sultan Hastahanesi'ne kargir olarak yeni baştan inşa edilecek barakanın cephe ve planı. (BOA. Pl.273)

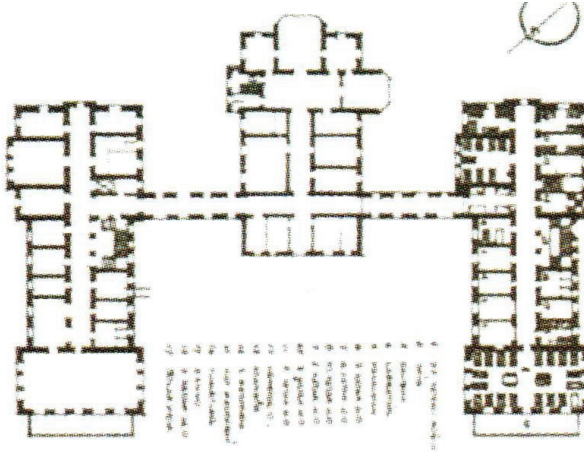
Resim 14: Bezm-i Alem Valide Sultan Hastahanesi Planı.

Resim 15: Bezm-i Alem Vakıf Guraba Hast. Planı. (Vakıflar I.Bölge arş. 'den)

Resim 16: Bezm-i Alem Vakıf Guraba hastanesi giriş yanında hamam. (S.Ünver 'den)

Resim 17: Mim. Kemalettin'in 1914 tarihli İstanbul Tıp Fakültesi yapılarına ait planı.

Resim 18: Mim.Kemalettin'in İst.Tıp Fak. tasarımı.